

Viktimizace a vícenásobná viktimizace dětí

ZUZANA PODANÁ¹

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

DENISA OKOLIE

New Bulgarian University

Victimization and Poly-victimization in Adolescents

Abstract: The article focuses on youth victimization and pays a special attention to poly-victimization, i.e. co-occurrence of different types of victimization, which has proven to be a particularly adverse condition. The authors both summarize key findings of previous research and offer results of the Czech survey Výzkum městské mládeže (Urban Youth Survey) from 2015 which targeted youth from 9th grades of schools (N = 1546). The results reveal that an experience with victimization is a commonplace among Czech juveniles and highlight differences in victimization prevalence among certain socio-demographic categories. Furthermore, a poly-victimization index is constructed and specific characteristics of poly-victims are examined and discussed. Overall, the findings are in congruence with previous international research and imply that youth victimization is not a marginal phenomenon in Czechia and its research would highly benefit from inclusion of poly-victimization into its framework.

Keywords: victimization, poly-victimization, children, Czech Republic

Úvod

Nárůst delikventního chování v období adolescence je všeobecně známým jevem, a není tedy překvapivé, že se děti stávají zároveň častým terčem delikvence a antisociálního chování vrstevníků, jako je šikana ve škole, kyberšikana, fyzická napadení, či krádeže. Vzhledem k vyšší zranitelnosti dětí je poměrně běžné i násilí ze strany dospělých, jak v rámci rodiny, tak mimo ni. Zaměříme-li se na dosavadní výzkum viktimizace dětí, lze si povšimnout dvou významných rysů – je překvapivě málo rozšířený a značně roztržitý. Malá pozornost věnovaná viktimizaci dětí souvisí celkově s nižším zájmem výzkumníků o oběti nežli o pachatele, navíc u dětí jsou určité formy násilí stále ještě společensky tolerovány, ať již jde o fyzické tresty ze strany rodičů, či méně závažné násilné konflikty mezi vrstevníky či sourozenci. Tato situace však nesmí zastřít skutečnost, že viktimizace dětí je velmi častá a jak ukazují zahraniční výzkumy, velká část dětí se s nějakou formou viktimizace ve svém životě běžně setkává (viz např. Cyr et al., 2013; Finkelhor, Turner, Shattuck, & Hamby, 2013).

Určitou komplikaci při studiu viktimizace dětí a jejich důsledků představuje fakt, že naprostá většina výzkumů se soustřeďuje pouze na jednu specifickou oblast viktimizace. To částečně souvisí i s „oborovou příslušností“ různých forem viktimizace, kdy například školní šikana je zkoumána zejména v rámci (a taktéž perspektivou) pedagogiky či psychologie, zatímco výzkum týrání, zanedbávání

¹ Případnou korespondenci zasílejte na e-mailovou adresu: zuzana.podana@ff.cuni.cz.

a zneužívání dětí je typický pro sociální práci. Tendence vnímat jednotlivé formy viktimizace jako unikátní fenomény pak zastírá skutečnost, že se často jedná o souběžné jevy, kdy jeden typ viktimizace výrazně zvyšuje riziko výskytu i odlišných forem viktimizace (Finkelhor et al., 2013). Z tohoto důvodu se jako významný posun ve výzkumu ukazuje zavedení konceptu polyviktimizace, který zachycuje jedincovu zkušenost s více různými formami viktimizace (Finkelhor, Ormrod, & Turner, 2007a) a u něhož se prokazuje, že je z hlediska negativních důsledků pro oběť závažnější nežli jedna forma viktimizace, byť i opakovaná (Finkelhor et al., 2013; Soler, Forns, Kirchner, & Segura, 2015; Turner, Finkelhor, & Ormrod, 2010).

Tato studie si klade dva základní cíle, které reagují jak na nedostatek širě pojatého viktimologického výzkumu v ČR zaměřeného na mládež, tak na nízkou míru povědomí o relevanci zkoumání polyviktimizace. Naším prvním cílem je prezentovat čtenářům přehledně výsledky nedávného viktimologického výzkumu české mládeže a poukázat na některé specifické charakteristiky obětí. Druhým cílem je jednak představit koncept polyviktimizace a výsledky zahraničních výzkumů ilustrujících jeho vysoký význam a jednak ukázat jeho využití (a relevanci) za použití českých dat.

Viktimizace a polyviktimizace dětí

Zahraníční viktimizační výzkum

Studium určitých forem viktimizace, jako je třeba šikana či sexuální zneužívání dětí, má v rámci kriminologie a příbuzných disciplín již poměrně dlouhou tradici (např. Olweus, 1978; Russell, 1983), naproti tomu širěji pojatý výzkum, který by aspiroval na zkoumání celkového zasažení dětí delikvencí a antisociálním chováním je poměrně nedávný. Průlomový výzkum v této oblasti realizovali američtí výzkumníci vedení profesorem Davidem Finkelhorem z University of New Hampshire, kteří jako první uskutečnili sérii viktimizačních studií dětí od 1 roku do 17 let, z nichž vyplynula vysoká míra viktimizace i vícenásobné viktimizace dětí a upozornili také na negativní důsledky těchto traumatických zkušeností (Finkelhor et al., 2007a; Finkelhor, Ormrod, Turner, & Hamby, 2005a; Finkelhor, Ormrod, et al., 2005a). V rámci svého výzkumu vyvinuli také nástroj na měření viktimizace Juvenile Victimization Questionnaire (JVQ), který obsahuje celkem 34 položek měřících přímou a nepřímou viktimizaci (tj. dítě bylo svědkem násilí) a lze je rozčlenit do pěti širších kategorií: tradiční delikty (násilná a majetková kriminalita), týrání a zanedbávání rodiči, viktimizace ze strany vrstevníků, sexuální delikty a nepřímá viktimizace (Finkelhor, Hamby, Ormrod, & Turner, 2005).

Vysokou míru viktimizace dětí můžeme ilustrovat třeba právě výsledky amerických výzkumů, jež ukázaly, že 80 % dětí bylo viktimizováno v průběhu svého života a 69 % dětí má zkušenost s viktimizací v posledním roce (Finkelhor, Ormrod, & Turner, 2009). Tyto prevalence jsou srovnatelné také s výsledky výzkumů z Kanady, Španělska či Švédska, kde se míra celoživotní viktimizace pohybovala v rozmezí 76–84 % a zkušenost s viktimizací v posledním roce uvedlo 61–69 % dětí (Aho, Gren-Landell, & Svedin, 2016; Cyr et al., 2013; Pereda, Guilera, & Abad, 2014). Americký výzkum pak dále ukázal, že nejčastěji se v posledním roce děti setkávaly s fyzickým násilím (49 %), nepřímou viktimizací (33 %) a majetkovými delikty (30 %), zatímco týrání a zanedbávání rodiči a sexuální násilí byly méně časté (10 % a 2 % dětí; viz Finkelhor et al., 2009). Z výzkumů tak jednoznačně vyplývá, že viktimizace je ve skupině dětí a mládeže běžně rozšířený jev.

Vícenásobná viktimizace: koncept polyviktimizace a jeho relevance

Výzkumy viktimizace dětí ukazují, že souběh různých forem viktimizace je spíše pravidlem nežli výjimkou (viz např. Finkelhor, Ormrod, & Turner, 2007b; Finkelhor, Turner, Shattuck, Hamby, & Krac-

ke, 2015; Soler et al., 2015). Děti, které jsou zasaženy jedním typem viktimizace, ať už v posledním roce, nebo kdykoli ve svém životě, mají mnohem větší šanci, že budou obětí nějakého dalšího typu deliktu nežli děti, které viktimizovány nebyly. Nedávný americký výzkum například ukázal, že děti, které byly fyzicky napadené za poslední rok, měly téměř třikrát vyšší pravděpodobnost, že také zažily sexuální násilí, nežli jejich vrstevníci bez zkušenosti s fyzickým napadením (Finkelhor et al., 2015).

Polyviktimizace je pak definována jako jev, kdy jedinec má zkušenost s viktimizací více různými formami deliktů, jako například sexuálním násilím, fyzickým násilím, šikanou, nebo zažívá násilí v rodině, přičemž podstatná je právě heterogenita deliktů, nikoli opakování činů stejného druhu (tj. reviktimizace; viz Finkelhor, Ormrod, et al., 2005a). Polyviktimizaci je vždy nutné vztáhnout k nějakému časovému období, a obvykle se tak rozlišuje zejména polyviktimizace za celý život a za poslední rok.

Americký výzkum NatSCEV například ukázal, že v uplynulém roce byla pouze jednou formou viktimizace zasažena pětina dětí, dvěma formami sedmina dětí a zhruba třetina se setkala s třemi a více formami (Finkelhor, Turner, Hamby, & Ormrod, 2011). Polyviktimizace se standardně počítá jako počet všech forem deliktů, jimž byl jedinec vystaven, a může samozřejmě být různě velkého rozsahu. Z praktického hlediska se ukazuje výhodné vyčlenit skupinu nejvíce zasažených dětí, v angličtině označovanou jako „polyvictims“ – v češtině používáme pojem „vícenásobné oběti“ – u níž se pak zkoumají dopady na duševní i fyzické zdraví a vztah k dalším negativním jevům.

K vyčlenění této skupiny se využívají různá kritéria, například v americkém výzkumu NatSCEV se jako vícenásobné oběti označovalo přibližně 10 % dětí s nejvyšší mírou polyviktimizace (Finkelhor, Ormrod, and Turner, 2009). Nicméně míra polyviktimizace se liší jak podle věku, tak i ve vztahu k tomu, zajímáme-li se o celoživotní zkušenost či nedávnou zkušenost, proto konkrétní hranice, kolik souběžně se vyskytujících forem viktimizace odlišuje skupinu vícenásobných obětí, může být flexibilní. Například při zkoumání celoživotní viktimizace ve výzkumu NatSCEV 10 % nejvíce viktimizovaných dětí odpovídá skóre polyviktimizace 9 a více pro věkovou skupinu 3–6 let, skóre 10 a více pro děti ve věku 7–10 let, skóre 12 a více pro skupinu dětí ve věku 11–14 let a hraniční skóre 15 pro mladistvé ve věku 15–18 let (Finkelhor et al., 2009).

Jiný způsob vymezení skupiny vícenásobných obětí ji definuje jako děti s nadprůměrným zasažením viktimizací mezi obětmi (Finkelhor et al., 2007a) a setkat se můžeme i se studii využívajícími analýzu latentních tříd (Reid & Sullivan, 2009; Segura, Pereda, & Guilera, 2018). Některé studie pak kromě specifické skupiny vícenásobných obětí vydělují i další skupiny, například skupinu méně (poly) viktimizovaných dětí, či dětí s opakovanou viktimizací jedním deliktem (např. Finkelhor et al., 2007a, 2011; Turner et al., 2010). Obecně se ukazuje, že konkrétní volba kritéria pro vymezení skupiny vícenásobných obětí není až tolik zásadní, neboť s každým dalším typem viktimizace se zhoršuje dopad na duševní zdraví jedince (Finkelhor et al., 2011; Turner et al., 2010).

Dosavadní výzkum dokládá, že skupina vícenásobných obětí vykazuje řadu specifických rysů, jak z hlediska individuálních, tak i sociálních charakteristik. Mnohem častěji se jedná o děti, které žijí v nepříznivém prostředí nebo zažívají obtížné situace v různých oblastech svého života – běžnější je tak polyviktimizace například mezi dětmi, které trpí problémy s duševním zdravím, mezi dětmi z neúplných rodin, z hůře ekonomicky situovaných rodin, či rodin, v nichž dochází k násilí mezi rodiči (např. Ellonen & Salmi, 2011; Finkelhor et al., 2011). Tyto děti mají také větší tendenci k antisociálnímu chování jako je delikvence nebo užívání drog (Ellonen & Salmi, 2011; Ford, Elhai, Connor, & Frueh, 2010), což může být jak rizikový faktor zvyšující pravděpodobnost jejich viktimizace, tak se antisociální chování může projevit jako reakce na traumatické zkušenosti.

Ve vztahu k polyviktimizaci byl dosud nejčastěji zkoumán traumatický stres a výsledky studií jasně ukazují, že vícenásobné oběti zažívají traumatické symptomy v mnohem vyšší míře nežli méně či vůbec viktimizované děti (viz např. Finkelhor et al., 2007a, 2011; Vranceanu, Hobfoll, & Johnson,

2007). Bylo také potvrzeno, že polyviktimizace má vyšší dopad na míru traumatického stresu nežli opakovaná viktimizace stejným deliktem, byť i více závažným (Finkelhor et al., 2011; Turner et al., 2010), a že traumatický stres je významným prediktorem další viktimizace v budoucnosti (Cuevas, Finkelhor, Clifford, Ormrod, & Turner, 2010). Stejně tak se prokázal vztah mezi polyviktimizací a tendencí k sebepoškozování (Soler, Segura, Kirchner, & Forns, 2013).

Výsledky předchozího výzkumu jasně dokládají, že při studiu viktimizace dětí není vhodné zaměřit se pouze na jeden konkrétní čin či kategorii deliktů, nýbrž je zásadní zahrnout co nejširší paletu typů viktimizace. Omezení se na jednu oblast viktimizace nutně vede k určitému zkreslení výsledků a nedocení významu následků viktimizace na dítě a jeho psychiku (Finkelhor et al., 2011).²

Viktimitační výzkum mládeže v ČR

V České republice, podobně jako v zahraničí, se výzkum viktimizace dětí koncentruje především na specifické oblasti a širší koncipované studie jsou výjimkou. Větší zájem badatelů je zejména o šikanu na školách, jejíž výzkum je nicméně málo systematický. Různé studie uvádějí velmi rozdílnou míru výskytu šikany, v rozmezí zhruba 10–40 % (Havlíková & Kolář, 2001; Říčan, 1994), což je především následkem nejednotného přístupu k vymezení šikany a metodě jejího měření (viz např. Janošová, Kollerová, & Zábrodská, 2014). V posledních letech se vyšší míra pozornosti věnuje také novým formám viktimizace dětí spojených s rozšířením používání internetu a sociálních sítí. Z rozsáhlého výzkumu realizovaného Univerzitou Palackého v Olomouci například vyplývá, že více než 45 % českých dětí se setkalo s nějakou formou kyberšikany (Kopecký, Szotkowski, & Krejčí, 2014), sexting ve formě zaslání vlastních intimních fotografií pak provozuje 15 % dětí a dále se téměř 31 % dětí na internetu setkává se sexuálním obsahem (tj. obnažování se prostřednictvím webkamery; Kopecký & Szotkowski, 2017). Pozornost českých výzkumníků se také častěji zaměřuje na problematiku týrání a zanedbávání dětí (např. Dunovský, Dytrych, & Matějček, 1995) a k tradičním tématům patří i sexuální zneužívání dětí (Sakař, 2010; Weiss & Zvěřina, 2001).

Z výzkumů, které se pokusily zachytit viktimizaci širší škálou různých deliktů, lze jmenovat zejména projekt International Self-Report Delinquency 3 (ISR3D3), který zahrnul viktimizaci několika formami násilných činů, včetně násilí ze strany rodičů, a krádežemi (Moravcová, Podaná, & Buriánek, 2015), nebo starší Výzkum školní mládeže z Plzně z roku 1999 (Stočasová & Thomová, 2002). Ani v jednom z nich však nebyla dosud polyviktimizace zkoumána, i když by to tato data částečně umožňovala. Za jediný relevantní počín v ČR týkající se polyviktimizace tak lze nejspíše označit disertační práci Petra Štěpánka (2016) zaměřenou na širší pojem polytraumatizace a výzkum jeho výskytu a důsledků ve skupině adolescentních psychiatrických pacientek.

Je tedy zřejmé, že výzkum viktimizace v ČR se v naprosté většině soustřeďuje pouze na jednotlivé formy viktimizace a nemá prakticky ambice tento fenomén zkoumat ve větší šíři a zohledňovat variabilitu zkušeností s viktimizací v různých kontextech. V následující analytické části studie proto využijeme data z Výzkumu městské mládeže (2015), který je unikátní právě v tom, že se snažil postihnout širší paletu různých forem viktimizace, a umožňuje tak nejen zkoumat její jednotlivé typy, ale i jejich souběh a konstruovat ukazatel polyviktimizace.

2 Výzkum jednoho fenoménu, například šikany, totiž nezohledňuje skutečnost, že ve skupině „ne-obětí“ je poměrně významná skupina dětí, které jsou obětmi nebo dokonce i vícenásobnými obětmi jiných deliktů. Taktéž skupina šikanovaných dětí není zdaleka homogenní.

Data

Výzkum městské mládeže 2015 je šetření založené na metodě samostatného vyplňování anonymních dotazníků (selfreportový výzkum), které se uskutečnilo na jaře 2015 a zaměřilo se na žáky 9. ročníků škol ze čtyř největších českých měst – Prahy, Brna, Ostravy a Plzně. Sběr dat proběhl celkem v 85 náhodně vybraných třídách, z hlediska škol se jednalo o 54 základních škol a 15 gymnázií, a celkem se šetření zúčastnilo 1546 dětí. Zastoupení dívek a chlapců bylo ve výběru vyrovnané a věkový průměr činil 15,0 let. Pro podrobnější popis souboru, viz též deskriptivní statistiky v Tabulce 4.

Měření viktimizace

Dotazník obsahoval několik bloků otázek týkajících se různých forem viktimizace odehrávajících se v různých kontextech. V následujícím textu se zaměříme specificky na přímou viktimizaci, tj. na osobní zkušenost s 12 konkrétními delikty. Toto je samozřejmě o něco nižší počet, nežli se zkoumá ve výzkumech zaměřených výhradně na viktimizaci, kdy například nejrozšířenější nástroj JVQ obsahuje 25 položek na přímou viktimizaci a dalších 9 položek na viktimizaci nepřímou (Hamby, Finkelhor, Ormrod, & Turner, 2004). Nicméně následující výzkum daného nástroje dospěl k závěru, že podobně dobrých výsledků z hlediska měření polyviktimizace lze získat i za použití zkrácené verze JVQ obsahující 12 položek, z nichž 9 postihuje přímou viktimizaci (Finkelhor, Ormrod, et al., 2005a).

V našem výzkumu tedy zkoumáme viktimizaci následujícími 12 delikty, které seskupujeme do 4 širších kategorií:

- A) Násilné delikty: ublížení na zdraví vedoucí ke zranění, loupež, vydírání, sexuální násilí a násilí z nenávisti
- B) Majetkové delikty: krádež, vandalismus
- C) Šikana: fyzická šikana ve škole (fyzický útok, ničení věcí apod.), verbální šikana ve škole, kyberšikana
- D) Násilí v rodině: ublížení na zdraví vedoucí ke zranění ze strany sourozence, tvrdší tresty/násilí ze strany rodiče

Znění jednotlivých otázek je uvedeno v Příloze. V následujících analýzách budeme vždy používat ukazatele prevalence za posledních 12 měsíců (resp. v uplynulém školním roce v případě šikany ve škole), tj. otázky jsou kódovány: 1 = zkušenost s viktimizací, 0 = ne.³ V případě šikany je obvyklé viktimizaci definovat jako opakovaný výskyt jevu (např. Olweus, 1978), proto u všech třech zkoumaných forem (tj. položky kategorie C) nepovažujeme za oběti šikany ty děti, které uvedly variantu „nikdy“ nebo „1–2krát“.

Vzhledem k formulaci otázek na viktimizaci je pravděpodobné, že kladné odpovědi na některé z nich se mohou vztahovat k témuž incidentu, například uvedení viktimizace vandalismem se mohlo přihodit během viktimizace fyzickou šikanou. Problematika identifikace jednotlivých incidentů byla podrobněji zkoumána při využití JVQ, kde se ukázalo, že k překryvu sice často dochází, nicméně ukazatele polyviktimizace vypočtené s jeho zohledněním a bez něj dávaly prakticky stejně dobré výsledky vzhledem k predikci traumatu (Finkelhor, Ormrod, et al., 2005a). Při interpretaci výsledků je proto třeba pamatovat na to, že k určitému překryvu dochází, nicméně z hlediska konstrukce ukazatele polyviktimizace se tato skutečnost nezdá být zásadním problémem.

³ U vybraných deliktů, zejména násilné a majetkové povahy, výzkum zjišťoval i celoživotní prevalence; tyto výsledky zde však již neprezentujeme.

Výsledky

Prevalence viktimizace mládeže

Základní přehled o prevalenci viktimizace jednotlivými delikty a agregovanými kategoriemi deliktů za poslední rok včetně třídění podle věku, pohlaví, etnicity a typu školy nabízí Tabulka 1. Na první pohled je zřejmé, že velká část dětí z devátých ročníků má nedávnou zkušenost s viktimizací. Více než polovina z nich (57 %) v šetření přiznala, že se v posledním roce stala obětí některého ze zkoumaných deliktů – nejčastěji se jednalo o majetkové činy (29 %), z nichž byly nejvíce uváděny krádeže (20 %), a o šikanu (28 %), a to především její verbální formu ze strany spolužáků ve škole (23 %), nicméně i prevalence kyberšikany a přímé fyzické šikany nebyly zanedbatelné (8 % a 6 %). Jak již bylo nastíněno dříve, možnost srovnání našich výsledků s dalšími českými výzkumy je problematická vzhledem k nejednotnostem v definování a měření šikany.

Zkušenost s fyzickým násilím rovněž nebyla mezi dětmi ojedinělá – pětina z nich se setkala s násilím v rodině, kdy 13 % uvedlo útok vedoucí ke zranění ze strany svého sourozence a 9 % pak závažnější formu fyzického násilí ze strany rodiče. Téměř pětina (18 %) dětí pak kladně odpověděla na některou z položek zachycujících obecné násilí, kdy se nejčastěji jednalo o ublížení na zdraví vedoucí ke zranění (9 %).⁴ Prevalence násilí z nenávisti, loupeží, vydírání i sexuálního násilí se pak pohybovaly v rozmezí 3–5 %. Jak již bylo ukázáno jinde (Podaná, 2016), viktimizace dětí násilnými delikty se v posledních letech snižuje, což je v souladu s poklesem delikvence mládeže zachyceným jak selfreportovými výzkumy, tak policejními statistikami (Forejtová & Podaná, 2016).

Zhodnotit míru viktimizace dětí v ČR ve srovnání s jinými zeměmi je poměrně obtížné vzhledem k různým vymezením konkrétních činů a zahrnutím různých typů viktimizace v jednotlivých výzkumech. Co se však projevuje víceméně univerzálně, je fakt, že více než polovina dětí uvádí nějakou zkušenost s viktimizací v uplynulém roce (např. Aho et al., 2016; Cyr et al., 2013; Ellonen & Salmi, 2011; Lätsch, Nett, & Hümbelin, 2017; Pereda et al., 2014) a viktimizace majetkovými delikty patří k častějším typům (Cyr et al., 2013; Finkelhor et al., 2013; Pereda et al., 2014). Vzhledem ke skutečnosti, že český výzkum částečně vycházel z dotazníku projektu ISRD3 (ISRD3 Working Group, 2013), lze u vybraných forem delikvence nabídnout i mezinárodní srovnání. Z něj pak můžeme konstatovat, že se prevalence viktimizace krádeží, loupeží, vážným ublížením na zdraví, kyberšikanou, ani násilím z nenávisti nijak výrazně neliší od průměru napříč více než 20 zkoumanými zeměmi (Enzmann et al., 2018). Jiná situace však nastává v případě vážnějšího fyzického násilí ze strany rodičů, jehož výskyt je v ČR nejvyšší ze všech zkoumaných evropských zemí (Enzmann et al., 2018; Podaná, 2016), což bezesporu souvisí s velmi vysokou mírou tolerance české společnosti k fyzickým trestům dětí rodiči (Podaná, 2017).

Tabulka 1 dále nabízí i zajímavá zjištění týkající se rozdílů podle určitých charakteristik dětí. U třídění podle věku je třeba nejprve znovu upozornit, že šetření probíhalo pouze mezi dětmi z 9. ročníků škol a konalo se na konci školního roku. Tedy většině z dětí, které zahájily školní docházku standardně, by mělo být 15 let a menší část pak 14 let. Skupinou, jež si zaslouží zvláštní pozornost, jsou pak 16letí žáci, kteří buď nastoupili do školy později, nebo v průběhu studia opakovali ročník (z důvodu prospěchu, nemoci, jazykové bariéry apod.).⁵ Výsledky naší analýzy pak prokazují, že právě

4 Podrobnější analýza položek zachycujících násilné delikty obecně, bez specifikace pachatele či kontextu, (položky 1–5) a násilí v rodině (položky 11 a 12) ukázala, že pouze zanedbatelná část dětí ve svých odpovědích na obecné otázky na násilí zohledňovala i incidenty, jež se přihodily v jejich rodině.

5 Opakování ročníku však z 16letých žáků přiznalo pouze 7 %, tj. lze předpokládat, že se jedná zejména o žáky s odkladem školní docházky, což je v ČR častý fenomén (Statistická ročenka, 2018). V souboru se vyskytlo také 7 dětí, které uvedly věk mimo rozmezí 14–16 let, a jsou z analýzy podle věku vyloučeny.

skupina starších dětí je zasažena určitými formami viktimizace více, a to konkrétně násilnými delikty (ublížením na zdraví a násilím z nenávisti) a šikanou, specificky zejména kyberšikanou. Z povahy těchto deliktů vyplývá, že jsou nejspíše častěji viktimizováni zejména ze strany svých vrstevníků. Tento výsledek není konzistentní s předchozími zahraničními výzkumy, které spíše naznačují vyšší riziko viktimizace u mladších dětí (např. Olweus, 1994) a ukazuje tak na specifickou situaci dětí s odkladem školní docházky.

Tabulka 1. Prevalence jednotlivých typů viktimizace za poslední rok a třídění podle základních charakteristik (v %)

| | celková prevalence | Věk (9. ročník) | | | Pohlaví | | Etnicita | | Typ školy | |
|---------------------------|--------------------|-----------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|----------------|
| | | 14 let | 15 let | 16 let | chlapci | dívky | Čech/Česka | jiná | gymnázium | základní škola |
| Násilné delikty | 18,4 | 21,2 | 16,7 | 28,1 | 19,5 | 17,5 | 17,4 | 28,6 | 13,6 | 20,1 |
| 1. ublížení na zdraví | 9,3 | 10,1 | 8,7 | 14,1 | 12,3 | 6,4 | 8,9 | 13,7 | 6,5 | 10,3 |
| 2. loupež | 3,7 | 5,1 | 3,4 | 4,5 | 3,7 | 3,7 | 3,4 | 6,1 | 2,2 | 4,2 |
| 3. vydírání | 2,6 | 2,5 | 2,5 | 3,7 | 2,9 | 2,4 | 2,5 | 4,1 | 0,5 | 3,4 |
| 4. sexuální násilí | 2,8 | 3,6 | 2,4 | 4,5 | 0,5 | 5,0 | 2,6 | 4,1 | 2,2 | 3,0 |
| 5. násilí z nenávisti | 5,3 | 5,6 | 4,7 | 9,7 | 5,5 | 5,2 | 4,1 | 16,0 | 3,3 | 6,0 |
| Majetkové delikty | 29,1 | 29,8 | 29,0 | 28,4 | 27,3 | 31,0 | 28,3 | 35,6 | 29,9 | 28,8 |
| 6. krádež | 20,2 | 22,2 | 20,1 | 17,9 | 18,0 | 22,7 | 19,4 | 27,6 | 23,5 | 19,1 |
| 7. vandalismus | 12,7 | 9,1 | 13,1 | 13,5 | 13,4 | 12,0 | 12,3 | 16,0 | 10,3 | 13,5 |
| Šikana | 27,5 | 25,1 | 26,9 | 36,5 | 26,7 | 28,2 | 27,1 | 31,8 | 21,6 | 29,6 |
| 8. fyzická šikana | 5,7 | 6,5 | 5,5 | 6,6 | 8,0 | 3,3 | 5,3 | 8,1 | 2,7 | 6,7 |
| 9. verbální šikana | 22,9 | 22,1 | 22,5 | 28,5 | 22,0 | 23,9 | 22,6 | 26,4 | 16,7 | 25,2 |
| 10. kyberšikana | 8,4 | 8,0 | 7,6 | 15,6 | 7,6 | 9,2 | 8,3 | 9,5 | 7,5 | 8,8 |
| Násilí v rodině | 19,5 | 18,0 | 19,4 | 19,7 | 18,0 | 21,0 | 18,7 | 25,0 | 20,1 | 19,2 |
| 11. násilí-sourozencec | 12,9 | 13,7 | 12,6 | 13,4 | 11,9 | 14,2 | 12,6 | 15,1 | 14,6 | 12,4 |
| 12. násilí-rodíč | 9,3 | 7,1 | 9,5 | 9,8 | 8,9 | 9,6 | 8,5 | 16,0 | 8,5 | 9,5 |
| Viktimizace celkem | 56,8 | 58,1 | 55,7 | 60,9 | 55,8 | 58,0 | 55,9 | 64,1 | 54,6 | 57,6 |
| N | 1546 | 200 | 1181 | 138 | 770 | 766 | 1380 | 150 | 403 | 1143 |

Poznámka: Signifikantní rozdíly vyznačeny šedým podbarvením (adjustovaná standardizovaná rezidua, $p < 0,05$).

Analýza viktimizace podle pohlaví potvrdila očekávání, že chlapci jsou více zasaženi fyzickým násilím (ublížením na zdraví a fyzická šikana) a dívky se zase častěji setkávají se sexuálním násilím (např. Cyr et al., 2013; Finkelhor et al., 2013; Pereda et al., 2014). Dívky také o něco častěji uváděly viktimizaci krádeží, což je ve shodě s výsledky předchozího výzkumu ISRD3 pro ČR (Moravcová et al., 2015) i některými zahraničními studiemi (Cyr et al., 2013; Pereda et al., 2014).

Předchozí výzkumy také ukazují, že (některé) etnické minority bývají častějším terčem kriminality a antisociálního chování (Finkelhor et al., 2011; Lätsch et al., 2017), a ne jinak je tomu i v našich výsledcích. Děti jiného nežli českého etnického původu vykazovaly vyšší míru viktimizace všemi zkoumanými delikty, nicméně vzhledem k jejich nízkému zastoupení v souboru (10 %) se ne

vždy podařilo prokázat statistickou signifikanci rozdílu.⁶ Významně vyšší prevalence se potvrdila u násilných deliktů obecně (29 % oproti 17 % u dětí z majority) a značný rozdíl se prokázal především u násilí z nenávisti (16 % oproti 4 %). Signifikantně více pak také děti z minoritních etnik uváděly viktimizaci krádeží (28 % oproti 19 %); podrobnější analýza však v tomto případě prokázala, že je výsledek překvapivě dán zejména dětmi ze Slovenska, z nichž 41 % bylo něco zcizeno.⁷ Naproti tomu významně vyšší zkušenost s tvrdším fyzickým násilím ze strany rodičů (16 % oproti 9 %) je především dána jeho častějším výskytem mezi dětmi romského původu (28 %).

České školství bývá kritizováno za selekci dětí v příliš nízkém věku do vzdělanostních proudů (8letých gymnázií), jež je podmíněna více sociálním zázemím dětí nežli jejich skutečnými schopnostmi, a přispívá tak k reprodukci vzdělanostních nerovností (např. Matějů & Straková, 2003). Odchod části schopnějších, motivovanějších či lépe sociálně situovaných dětí na víceletá gymnázia se tak nutně promítá i do situace na základních školách. Naše analýzy dokládají, že žáci základních škol jsou oproti svým vrstevníkům z víceletých gymnázií významně více zasaženi šikanou (30 % oproti 22 %), a to jak její verbální, tak i fyzickou formou. Častěji také uvádějí viktimizaci násilnými delikty (20 % oproti 14 %), kdy signifikantně více se setkávají s ublížením na zdraví, vydíráním i násilím z nenávisti. Naproti tomu žádné rozdíly nenacházíme ve viktimizaci v rodině či majetkovými delikty.

Souběh více typů viktimizace a vymezení polyviktimizace

Zahraniční výzkumy konzistentně ukazují, že děti, jež se staly obětí nějakého deliktu, mají vyšší šanci další viktimizace nežli jejich vrstevníci bez této zkušenosti (Finkelhor, Ormrod, Turner, & Hamby, 2005b; Finkelhor et al., 2013). Analýza českých dat (Tabulka 2) taktéž dokládá souvislost mezi jednotlivými širšími kategoriemi viktimizace. Všechny koeficienty relativního rizika jsou statisticky významné a pohybují se v rozsahu 1,4–2,8. Konkrétně tedy například dítě, jež má zkušenost s násilnou viktimizací, má dvakrát vyšší pravděpodobnost viktimizace majetkovým deliktem, nežli dítě bez zkušenosti s násilnou viktimizací. Slabší vztahy nepřekvapivě nalézáme mezi zkušeností s násilím v rodině a šikanou, případně majetkovými delikty; nicméně je třeba zdůraznit, že i zde se závislost prokazuje a u viktimizovaných jedinců se pravděpodobnost viktimizace dalším typem deliktu zvyšuje minimálně o 40 %.

Tabulka 2. Síla vztahu mezi kategoriemi viktimizace – koeficienty relativního rizika (RR)

| | Násilné delikty | Majetkové delikty | Šikana | Násilí v rodině |
|-------------------|-----------------|-------------------|--------|-----------------|
| Násilné delikty | – | 2,0 | 2,3 | 2,0 |
| Majetkové delikty | 2,4 | – | 1,8 | 1,8 |
| Šikana | 2,8 | 1,8 | – | 1,4 |
| Násilí v rodině | 2,0 | 1,6 | 1,4 | – |

Poznámka: Koeficienty RR jsou vypočítány z adjustovaných poměrů šancí (AOR)⁸ (zohledněné kontrolní proměnné: pohlaví, věk, etnicita); všechny koeficienty jsou signifikantní ($p < 0,05$).

6 Etnická příslušnost dítěte byla v šetření zkoumána nepřímo prostřednictvím otázky na etnickou příslušnost či národnost většiny jeho příbuzných.

7 Analogický trend je naznačen i v datech z výzkumu ISRD3 (vlastní analýza dat ISRD3). Malé zastoupení slovenských dětí však neumožňuje podrobnější analýzu, která by mohla vyjasnit důvod vyššího zasažení krádežemi.

8 Transformace AOR na RR je založena na přepočtu podle (Zhang & Kai, 1998).

Přesuneme-li se od souběhu širších kategorií viktimizace již přímo ke zkušenosti s viktimizací jednotlivými 12 typy deliktů, můžeme konstatovat, že nezanedbatelný podíl dětí (29 %) se setkal s více typy viktimizace najednou (Tabulka 3).

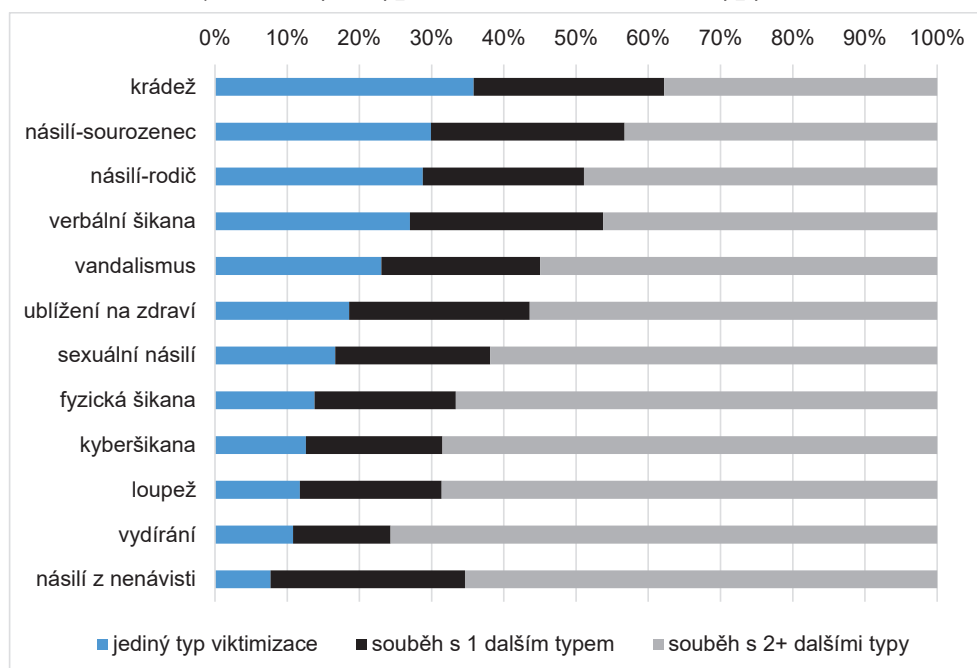
Tabulka 3. Souběh jednotlivých forem viktimizace

| Počet typů viktimizace | n | % | % z obětí |
|------------------------|------|-------|-------------|
| 0 | 658 | 43,2 | |
| 1 | 423 | 27,8 | 48,8 |
| 2 | 210 | 13,8 | 24,2 |
| 3 | 120 | 7,9 | 13,9 |
| 4 | 62 | 4,1 | 7,2 |
| 5 | 28 | 1,8 | 3,2 |
| 6 nebo více | 23 | 1,5 | 2,7 |
| Celkem | 1524 | 100,0 | 100,0 |
| Průměr (SD) | | | 2,01 (1,33) |
| Medián | | | 2 |

Poznámka: Načítán je výskyt 12 typů viktimizace, viz Tabulka 1.

Podrobnější pohled pak nabízí Graf 1, jenž zachycuje pro každý typ viktimizace jeho souběh s dalšími typy. Ačkoli jsou výsledky poměrně variabilní, pro každý typ deliktu však platí, že většina obětí (dvě třetiny či více) zažila zároveň minimálně jeden další typ viktimizace, většinou dva či více (třetina až tři čtvrtiny obětí, v závislosti na deliktu). Toto zjištění může být překvapivé zejména u obětí některých deliktů, které jsou obvykle vnímány a zkoumány samostatně, jako jsou třeba krádeže, sexuální násilí, nebo násilí ze strany rodičů či sourozenců.

Graf 1. Souběh jednotlivých typů viktimizace s dalšími typy viktimizace



Nyní již přistoupíme ke konstrukci ukazatele polyviktimizace, s nímž budeme dále pracovat. Jak jsme již naznačili v úvodu tohoto textu, v zahraniční literatuře můžeme nalézt více přístupů, jakými se skupina nejvíce zasažených vícenásobných obětí vymezuje, a neexistuje tak jednoznačné doporučení, jak postupovat (např. Finkelhor et al., 2007a, 2009; Segura et al., 2018). Obecně se však ukazuje, že konkrétní volba hranice, kterou pro vymezení skupiny vícenásobných obětí zvolíme, není až tolik zásadní, neboť s každým dalším typem viktimizace navíc narůstají i negativní důsledky viktimizace (Finkelhor et al., 2011; Turner et al., 2010). Pokud bychom se přidrželi nejčastějších postupů, tak bychom v našem výzkumu mohli za polyviktimizaci uvažovat zkušenost s minimálně 3 nebo 4 různými delikty, a skupina vícenásobných obětí by pak při širší definici zahrnovala 15,3 % dětí a při přísnějším kritériu 7,4 %. V následujícím textu upřednostníme využití méně přísného kritéria pro vymezení polyviktimizace, tedy zkušenost s alespoň 3 různými typy viktimizace v uplynulém roce, a ukážeme, že i takto šířeji vymezená skupina vykazuje již výrazně odlišné charakteristiky oproti dětem, které jsou viktimizací zasaženy méně či vůbec.

Charakteristiky polyviktimizovaných dětí

Základní charakteristiky vícenásobných obětí prezentuje Tabulka 4. Ve shodě s výsledky viktimizace jednotlivými delikty se ukazuje, že i v případě polyviktimizace jsou více zasaženi starší studenti ve třídě, tj. pravděpodobně děti s odkladem školní docházky. Podíl vícenásobných obětí je o něco vyšší mezi dívkami nežli chlapci, nicméně rozdíl není statisticky signifikantní. Předchozí zahraniční výzkumy v tomto ohledu nepřinášejí konzistentní výsledky – například v USA do skupiny vícenásobných obětí spadají více chlapci (Finkelhor et al., 2013, 2011), ve Finsku dívky (Ellonen & Salmi, 2011) a ve Švýcarsku nebyl zjištěn genderový rozdíl (Lätsch et al., 2017).

Výrazně vyšší výskyt polyviktimizace je pak patrný u dětí z etnických menšin – 27 % oproti 14 % u dětí z majority – a vyšší riziko je prokázáno i u dětí, které nevychovávali jejich biologičtí rodiče, nebo je v rodině přítomen nevlastní rodič. Naproti tomu děti vychovávané pouze jedním biologickým rodičem nevykazují vyšší míru polyviktimizace nežli jejich vrstevníci z úplných rodin. Ekonomická situace rodiny pak má pouze slabý nebo dokonce nesignifikantní vztah, zohledníme-li i základní individuální charakteristiky.⁹ Ve shodě s výsledky z Tabulky 1 je výskyt polyviktimizace o něco vyšší na základních školách oproti gymnáziím (17 % vs. 12 %) a vztah nacházíme i k prospěchu ve škole, kdy nejčastěji se polyviktimizace prokázala mezi dětmi, které považují svůj výkon ve srovnání se svými spolužáky ve třídě za podprůměrný.

9 Relativní ekonomická situace byla měřena otázkou: „Jak dobře je na tom tvá rodina ve srovnání s ostatními? Ve srovnání s většinou rodin, které znám, na tom jsme...“ se 7bodovou škálou od „mnohem hůře“ až po „mnohem lépe“.

Tabulka 4. Polyviktimizace podle socio-demografických charakteristik

| | n | % | prevalence polyviktimizace | OR | AOR |
|--|------|------|-------------------------------|-------------|-------------|
| Věk | | | | | |
| 14 | 200 | 13,2 | 14,1 | 0,95 | 0,93 |
| 15 (ref.) | 1181 | 77,7 | 14,8 | ref. | ref. |
| 16 | 138 | 9,1 | 22,6 | 1,68 | 1,78 |
| Pohlaví | | | | | |
| dívky (ref.) | 766 | 49,9 | 16,6 | ref. | ref. |
| chlapci | 770 | 50,1 | 14,0 | 0,82 | 0,81 |
| Etnicita | | | | | |
| Čech/Češka (ref.) | 1380 | 90,2 | 13,9 | ref. | ref. |
| jiná | 150 | 9,8 | 26,9 | 2,27 | 2,27 |
| Struktura rodiny | | | | | |
| oba biologičtí rodiče (ref.) | 958 | 62,4 | 13,0 | ref. | ref. |
| 1 biologický rodič | 274 | 17,8 | 14,1 | 1,10 | 1,09 |
| 1 biologický & 1 nevlastní rodič | 262 | 17,1 | 22,9 | 1,99 | 1,95 |
| jiné (bez biologických rodičů) | 42 | 2,7 | 30,0 | 2,87 | 2,28 |
| Relativní ekonomická deprivace rodiny | | | | | |
| nižší příjem nežli ostatní | 170 | 11,1 | 21,3 | 1,60 | 1,50 |
| stejný/vyšší příjem (ref.) | 1358 | 88,9 | 14,5 | ref. | ref. |
| Typ školy | | | | | |
| základní škola | 1143 | 73,9 | 16,7 | 1,54 | 1,48 |
| gymnázium (ref.) | 403 | 26,1 | 11,5 | ref. | ref. |
| Subjektivní školní prospěch | | | | | |
| nad průměrem třídy (ref.) | 740 | 48,1 | 10,3 | ref. | ref. |
| průměrný | 656 | 42,7 | 18,2 | 1,95 | 1,90 |
| podprůměrný | 141 | 9,2 | 29,0 | 3,57 | 3,54 |

Poznámka: OR – poměr šancí; AOR – adjustovaný poměr šancí (zohledněné kontrolní proměnné: pohlaví, věk, etnicita); signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$); ref. = referenční skupina

Zahraniční výzkumy nacházejí těsné spojení polyviktimizace s řadou dalších negativních zkušeností v životě dětí, ať již z oblasti problémů v rodině nebo různých forem nepřímé viktimizace, kdy jsou děti svědky kriminálního či antisociálního chování druhých (Ellonen & Salmi, 2011; Finkelhor et al., 2015).¹⁰ Český výzkum zahrnoval celou řadu relevantních negativních fenoménů a jejich vztah k polyviktimizaci prezentuje Tabulka 5, z níž je zřejmé, že polyviktimizované děti se se všemi z nich setkaly výrazně častěji nežli jejich vrstevníci. Velmi silný vztah nalézáme zejména k různým typům nepřímé viktimizace, kdy vícenásobné oběti mají zároveň mnohem častěji zkušenost s antisociálním chováním osob ve svém okolí, ať to je šikana mezi spolužáky ve škole, delikventní chování někoho v okolí jejich

10 Nepřímá viktimizace prokazuje silný vztah k přímé viktimizaci a bývá někdy přímo zahrnována do indexu polyviktimizace (Finkelhor, Turner, Shattuck, Hamby, & Kracke, 2015).

bydliště, či konflikty mezi rodiči, včetně fyzického násilí, a problémy se zneužíváním návykových látek rodičem. Tyto děti pak rovněž více uváděly negativní zkušenosti během svých on-line aktivit, kdy nepoměrně častěji zažívaly různé formy sexuálního obtěžování a nezáměrně se setkávaly s pro ně neadekvátním obsahem (pornografické či znepokojující materiály). O něco častěji uváděly také tíživé události v rodině, jakými jsou vážná nemoc nebo rozpad vztahu rodičů.

Tabulka 5. Vztah polyviktimizace a dalších negativních jevů v životě dítěte

| | n | % | Výskyt neg. jevu (v %) mezi: | | | |
|-------------------------------------|-----|------|------------------------------|------------------------|-------------|-------------|
| | | | bez zkušenosti s polyviktim. | polyviktimizované děti | OR | AOR |
| Rodinné prostředí | | | | | | |
| fyzické násilí mezi rodiči | 215 | 14,3 | 11,3 | 30,9 | 3,50 | 3,17 |
| časté konflikty mezi rodiči* | 296 | 19,9 | 16,5 | 38,6 | 3,19 | 3,16 |
| problémy rodiče s alkoholem/drogami | 112 | 7,4 | 5,9 | 15,9 | 3,05 | 2,78 |
| vážná nemoc rodiče/sourozence | 330 | 21,8 | 19,1 | 37,1 | 2,50 | 2,31 |
| rozvod/odloučení rodičů | 543 | 36,0 | 34,3 | 45,3 | 1,58 | 1,45 |
| Škola a okolí bydliště | | | | | | |
| častým svědkem šikany ve škole* | 309 | 20,4 | 15,6 | 46,8 | 4,76 | 4,92 |
| svědkem delikvence v sousedství* | 219 | 15,8 | 12,1 | 35,2 | 3,93 | 3,91 |
| On-line, kyberprostor | | | | | | |
| sexuální obtěžování* | 246 | 16,2 | 12,1 | 39,4 | 4,74 | 5,24 |
| znepokojující vizuální materiály* | 285 | 18,8 | 16,0 | 34,5 | 2,76 | 2,81 |
| pornografické materiály* | 240 | 15,8 | 13,6 | 28,0 | 2,46 | 2,59 |

Poznámka: OR – poměr šancí; AOR – adjustovaný poměr šancí (zohledněné kontrolní proměnné: pohlaví, věk, etnicita); signifikantní koeficienty vyznačeny tučně ($p < 0,05$)

* Indikátory, které nebyly měřeny binárně, jsou pro potřeby prezentace dichotomizovány (riziková kategorie je konstruována jako cca 20 % nejvyšších hodnot).

Výsledky našich analýz jsou tak ve shodě se zahraničními studiemi a dokládají, že vícenásobná viktimizace není prostým náhodným souběhem několika nezávislých událostí, nýbrž je charakteristická pro určitou skupinu dětí, které trpí celou řadou znevýhodnění i v dalších oblastech svého života (Ellonen & Salmi, 2011; Finkelhor et al., 2011). Zahraniční výzkumy pak také jednoznačně prokázaly silný negativní vliv polyviktimizace na duševní zdraví jedince (např. Finkelhor et al., 2007a, 2011; Vranceanu et al., 2007). Český výzkum se sice přímo na důsledky viktimizace nezaměřoval, nicméně obsahoval otázku na pocit štěstí v uplynulém půlroce a i tento jednoduchý ukazatel osobní pohody vykazoval očekávaný negativní vztah k polyviktimizaci ($r = -0,23$).¹¹

Pro ilustraci ještě na konkrétním příkladu ukážeme, jaké důsledky může mít, pokud se zaměříme pouze na jednu oblast viktimizace a zanedbáme skutečnost, že se děti běžně stávají oběťmi i jiných typů deliktů. Pokud bychom v našem datovém souboru zkoumali pouze tradiční školní šikanu a její dopad na osobní pohodu (Tabulka 6), našli bychom spíše slabší vztah (Cohenovo $d = 0,37$). Jak ale tabulka názorně ukazuje, dělením pouze na šikanované a nešikanované děti ignorujeme skutečnost, že

11 Otázka na osobní pohodu byla formulována následovně: „Vezmi v úvahu období POSLEDNÍCH 6 MĚSÍČŮ: Řekl/a bys, že jsi byl/a většinu času šťastný/á? Většinou jsem byl/a ...“, s odpověďmi na 6bodové škále, 0 = „velmi nešťastná/ý“ až po 5 = „velmi šťastná/ý“.

mezi nešikanovanými dětmi se téměř polovina setkala s jinou formou viktimizace, někteří i s polyviktimizací. Stejně tak skupina šikanovaných dětí není z hlediska rozsahu viktimizace homogenní a část z nich je i vícenásobnými oběťmi. Rozsah viktimizace pak má jasný vztah k pocitu štěstí a prakticky se neliší v závislosti na tom, jestli děti zažily zrovna šikanu či nikoli. Pokud bychom tedy korektněji srovnávali šikanované děti s dětmi bez zkušenosti s viktimizací, rozdíl v míře osobní pohody by již byl markantnější ($d = 0,48$) a ještě výrazněji by se samozřejmě projevil, pokud bychom obecně porovnali polyviktimizované děti a děti bez zkušenosti s viktimizací ($d = 0,60$). I tato jednoduchá analýza tak dobře ilustruje skutečnost, že výzkum specializovaný na určitý typ viktimizace by měl brát v úvahu také zkušenost dítěte s viktimizací dalšími delikty, jinak může dojít k podstatnému zkreslení výsledků.

Tabulka 6. Pocit štěstí podle viktimizace šikanou ve škole a rozsahu celkové viktimizace

| | Viktimizace šikanou ve škole | | | |
|-----------------------------------|-------------------------------------|---------------|-------------|---------------|
| | ano | | ne | |
| | průměr (SD) | n (celková %) | průměr (SD) | n (celková %) |
| Celkem | 3,1 (1,3) | 358 (24,4) | 3,6 (1,1) | 1102 (75,6) |
| <i>Podle rozsahu viktimizace:</i> | | | | |
| Bez zkušenosti s viktimizací | – | – | 3,7 (1,0) | 629 (43,1) |
| Viktimizace (1-2 typy deliktů) | 3,3 (1,3) | 199 (13,6) | 3,4 (1,1) | 407 (27,9) |
| Polyviktimizace | 2,9 (1,4) | 159 (10,9) | 3,0 (1,3) | 66 (4,5) |

Závěr

Tato studie se věnovala dvěma významným, nicméně v ČR dosud nedostatečně zkoumaným fenoménům – viktimizaci a polyviktimizaci dětí. Výsledky našeho výzkumu dokládají, že obdobně jako v zahraničí je i v České republice viktimizace dětí běžným jevem a děti jsou ve velké míře vystavené násilnému či antisociálnímu chování druhých ve škole, v sousedství, v kyberprostoru, ale také ve vlastní rodině. Zkušenost s viktimizací v uplynulém roce uvedla více než polovina žáků devátých ročníků a u téměř šestiny dětí se jednalo o viktimizaci minimálně třemi různými delikty. Z pohledu zahraničního srovnání to sice nejsou nijak výjimečná čísla (Aho et al., 2016; Cyr et al., 2013; Finkelhor et al., 2009; Pereda et al., 2014) – s výjimkou násilí ze strany rodičů, které je v ČR stále značně rozšířené a tolerované (Enzmann et al., 2018; Podaná, 2017) – nicméně je zřejmé, že se celkově jedná o problém nedostatečně řešený, jenž zasluhuje mnohem vyšší pozornost. Děti patří k nejvíce zranitelným členům společnosti a traumatické zkušenosti s násilím, šikanou, týráním či zanedbáváním mohou mít dlouhodobé negativní dopady na jejich další život (Macmillan, 2001; Menard, 2002). Ochrana dětí by proto měla být pro každou společnost samozřejmostí, jak je to ostatně ukotveno například i v Úmluvě o právech dítěte (OSN, 1989), již je Česká republika signatářem.

Kromě detailního popisu prevalence různých forem viktimizace a jejich základních souvislostí se tato studie soustředila především na problematiku polyviktimizace, která je v ČR dosud jen minimálně reflektována. Jak zahraniční, tak i náš výzkum jasně dokládají, že zkušenost s viktimizací jedním deliktem výrazně zvyšuje riziko, že daný jedinec zažije viktimizaci i dalšími odlišnými delikty, a právě skupina vícenásobných obětí si zasluhuje nejvyšší pozornost, neboť právě u ní jsou prokázány nejzávažnější dopady na duševní zdraví a zvyšuje se riziko dalších problémů v budoucnosti; negativní dopad je navíc u polyviktimizace výraznější nežli u opakované viktimizace jedním typem deliktu

(Cuevas et al., 2010; Ellonen & Salmi, 2011; Finkelhor et al., 2011; Turner et al., 2010). Náš výzkum taktéž dokládá, že polyviktimizace se vyskytuje mnohem častěji u dětí, které se ve svém životě musejí vyrovnávat i s dalšími negativními zážitky nebo se potýkají s nějakým znevýhodněním – typičtěji se jedná o děti s nepříznivým rodinným zázemím, horším školním prospěchem, které jsou častěji vystaveny nepřímé viktimizaci.

Závěrem můžeme ve shodě se zahraničními výzkumníky konstatovat, že se polyviktimizace prokazuje jako závažná skutečnost v životě dítěte s mnoha výrazně negativními dopady a je nutné ji věnovat primární pozornost (Finkelhor et al., 2011). Výzkum specifických forem viktimizace je samozřejmě také důležitý a může přinést cenné poznatky, nicméně je podstatné, aby i tyto studie alespoň částečně reflektovaly celkovou zkušenost dětí s viktimizací, a vyhnuly se tak možnému zkreslení svých výsledků. Stejně tak je důležité, aby byli s problematikou souběhu viktimizace a polyviktimizace seznámeni profesionálové specializující se na práci s dětmi (školní psychologové, preventisté, sociální pracovníci atd.) a při pomoci s konkrétními incidenty se zajímali o komplexní situaci jedince včetně viktimizace v dalších, zdánlivě nesouvisejících, kontextech.

Poděkování

Hlavní autorka by ráda poděkovala Fulbrightově komisi za podporu jejího výzkumného pobytu v Crime Against Children Research Center na University of New Hampshire, USA a zároveň vedoucímu tohoto centra, profesorovi Davidu Finkelhorovi, který k textu poskytoval cennou zpětnou vazbu.

ZUZANA PODANÁ je odborná asistentka na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Její hlavní specializací je kriminologický výzkum v oblastech, jakými jsou např. delikvence a viktimizace mládeže, domácí násilí, stalking, aj. Tématu viktimizace mládeže se věnovala v projektu Viktimizace mládeže: Prevalence, formy a sociální souvislosti (2014–2018) podpořeném Grantovou agenturou ČR a následně na výzkumné stáži na University of New Hampshire (2018–2019) v rámci Fulbrightova stipendia pro vědce.

DENISA OKOLIE je studentkou posledního ročníku Bakalářského programu jednooborové psychologie (v angličtině) na New Bulgarian University v Bulharsku. Zajímá se především o témata poradenské a sociální psychologie jako například sociální percepce, kognitivní disonance, rasové stereotypy a zdravý rozvoj duševního zdraví.

Literatura

- Aho, N., Gren-Landell, M., & Svedin, C. G. (2016). The prevalence of potentially victimizing events, poly-victimization, and its association to sociodemographic factors: a Swedish youth survey. *Journal of interpersonal violence, 31*(4), 620–651. <https://doi.org/0.1177/0886260514556105>
- Cuevas, C. A., Finkelhor, D., Clifford, C., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2010). Psychological distress as a risk factor for re-victimization in children. *Child Abuse & Neglect, 34*(4), 235–243. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2009.07.004>

- Cyr, K., Chamberland, C., Clément, M.-È., Lessard, G., Wemmers, J.-A., Collin-Vézina, D., & Damant, D. (2013). Polyvictimization and victimization of children and youth: Results from a populational survey. *Child Abuse & Neglect*, *37*(10), 814–820. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.03.009>
- Dunovský, J., Dytrych, Z., & Matějčíček, Z. (1995). *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Praha: Grada.
- Ellonen, N., & Salmi, V. (2011). Poly-victimization as a life condition: Correlates of poly-victimization among Finnish children. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, *12*(1), 20–44. <https://doi.org/10.1080/14043858.2011.561621>
- Enzmann, D., Kivivuori, J., Marshall, I. H., Steketee, M., Hough, J. M., & Killias, M. (2018). *A global perspective on young people as offenders and victims : first results from the ISRD3 study*. In Springer-Briefs in criminology. Cham, Switzerland: Springer. (Web Resource).
- Finkelhor, D., Hamby, S. L., Ormrod, R., & Turner, H. (2005). The Juvenile Victimization Questionnaire: reliability, validity, and national norms. *Child abuse & neglect*, *29*(4), 383–412. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.11.001>
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2007a). Poly-victimization: A neglected component in child victimization. *Child abuse & neglect*, *31*(1), 7–26. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.06.008>
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2007b). Re-victimization patterns in a national longitudinal sample of children and youth. *Child abuse & neglect*, *31*(5), 479–502. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.03.012>
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2009). Lifetime assessment of poly-victimization in a national sample of children and youth. *Child abuse & neglect*, *33*(7), 403–411. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.09.012>
- Finkelhor, D., Ormrod, R. K., Turner, H. A., & Hamby, S. L. (2005a). Measuring poly-victimization using the Juvenile Victimization Questionnaire. *Child abuse & neglect*, *29*(11), 1297–1312. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.06.005>
- Finkelhor, D., Ormrod, R., Turner, H., & Hamby, S. L. (2005b). The victimization of children and youth: A comprehensive, national survey. *Child maltreatment*, *10*(1), 5–25. <https://doi.org/10.1177/1077559504271287>
- Finkelhor, D., Turner, H. A., Hamby, S. L., & Ormrod, R. (2011). Polyvictimization: Children's Exposure to Multiple Types of Violence, Crime, and Abuse. *Juvenile Justice Bulletin*. Získáno z <http://purl.fdlp.gov/GPO/gpo33915>
- Finkelhor, D., Turner, H. A., Shattuck, A., & Hamby, S. L. (2013). Violence, crime, and abuse exposure in a national sample of children and youth: an update. *JAMA pediatrics*, *167*(7), 614–621. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.42>
- Finkelhor, D., Turner, H. A., Shattuck, A., Hamby, S. L., & Kracke, K. (2015). Children's exposure to violence, crime, and abuse: An update. *OJJDP Juvenile Justice Bulletin*. Získáno z <https://www.ojjdp.gov/pubs/248547.pdf>

- Ford, J. D., Elhai, J. D., Connor, D. F., & Frueh, B. C. (2010). Poly-victimization and risk of posttraumatic, depressive, and substance use disorders and involvement in delinquency in a national sample of adolescents. *Journal of Adolescent Health, 46*(6), 545–552. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2009.11.212>
- Forejtová, N., & Podaná, Z. (2016). *Delikvence a viktimizace mládeže v 9. ročnících základních škol a odpovídajících ročnících víceletých gymnázií*. Signální zpráva z výzkumu. Získáno z <https://sites.ff.cuni.cz/ksoc/wp-content/uploads/sites/76/2019/06/Výzkum-městské-mládeže-2015.pdf>
- Hamby, S. L., Finkelhor, D., Ormrod, R. K., & Turner, H. A. (2004). *The juvenile victimization questionnaire (JVQ): Administration and scoring manual*. Durham, NH: Crimes Against Children Research Center.
- Havlíňová, M., & Kolář, M. (2001). *Sociální klima v prostředí základních škol ČR*. Získáno z <http://www.klimes.us/mojeprace/socialniklima.pdf>
- ISRD3 Working Group. (2013). *Questionnaire ISRD3: Standard Student Questionnaire (ISRD3 Technical Report Series #2)*. Získáno z https://web.northeastern.edu/isrd/wp-content/uploads/2016/01/ISRD3_TechRep_2.pdf
- Janošová, P., Kollerová, L., & Zábrodská, K. (2014). Školní šikana v současnosti-její definice a operacionalizace. *Československá Psychologie, 58*(5), 368–377.
- Kopecký, K., & Szotkowski, R. (2017). *Sexting a rizikové seznamování českých dětí v kyberprostoru*. Získáno z <http://www.e-bezpeci.cz/index.php/ke-stazeni/vyzkumne-zpravy/96-sexting-a-rizikove-seznamovani-2017/file>
- Kopecký, K., Szotkowski, R., & Krejčí, V. (2014). *Nebezpečí internetové komunikace IV*. Získáno z <http://www.e-bezpeci.cz/index.php/ke-stazeni/vyzkumne-zpravy/58-nebezpeci-internetove-komunikace-iv-2012-2013/file>
- Lätsch, D. C., Nett, J. C., & Hümbelin, O. (2017). Poly-victimization and its relationship with emotional and social adjustment in adolescence: Evidence from a national survey in Switzerland. *Psychology of violence, 7*(1), 1–11. <http://dx.doi.org/10.1037/a0039993>
- Macmillan, R. (2001). Violence and the life course: The consequences of victimization for personal and social development. *Annual review of sociology, 27*(1), 1–22. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.1>
- Matějů, P., & Straková, J. (2003). Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostních nerovností. *Sociologický časopis, 39*(5), 625–652.
- Menard, S. W. (2002). Short and long-term consequences of adolescent victimization. *Youth Violence Research Bulletin*. Získáno z http://www.nctsn.org/nctsn_assets/pdfs/reports/short_long_term_adolescent.pdf
- Moravcová, E., Podaná, Z., & Buriánek, J. (2015). *Delikvence mládeže: trendy a souvislosti*. Praha: Triton.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Oxford, England: Hemisphere.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of child psychology and psychiatry, 35*(7), 1171–1190.

- OSN. (1989). *Úmluva o právech dítěte*. Získáno z <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/umluva-o-pravech-ditete.pdf>
- Pereda, N., Guilera, G., & Abad, J. (2014). Victimization and polyvictimization of Spanish children and youth: Results from a community sample. *Child Abuse & Neglect*, *38*(4), 640–649. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.01.019>
- Podaná, Z. (2016). Násilí na dětech—současná situace v ČR a vývoj od roku 1999. *Fórum sociální práce*, *2016*(1), 52–66.
- Podaná, Z. (2017). Corporal punishment of children in the Czech Republic: Attitudes, prevalence rates, and intergenerational transmission of violence. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica*, *2018*(2), 57–76. <https://doi.org/10.14712/24647055.2018.4>
- Reid, J. A., & Sullivan, C. J. (2009). A latent class typology of juvenile victims and exploration of risk factors and outcomes of victimization. *Criminal Justice and Behavior*, *36*(10), 1001–1024. <https://doi.org/10.1177/0093854809340621>
- Russell, D. E. (1983). The incidence and prevalence of intrafamilial and extrafamilial sexual abuse of female children. *Child abuse & neglect*, *7*(2), 133–146. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(83\)90065-0](https://doi.org/10.1016/0145-2134(83)90065-0)
- Říčan, P. (1994). Šikanování na pražských školách. *Alfa revue*, *4*(4), 29–34.
- Sakař, P. (2010). *Sexuální zneužití v dětství: výsledky reprezentativního výzkumu sexuálního chování populace ČR* (Disertační práce). Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.
- Segura, A., Pereda, N., & Guilera, G. (2018). Poly-victimization from different methodological approaches using the juvenile victimization questionnaire: Are we identifying the same victims? *Journal of Trauma & Dissociation*, *19*(3), 289–306. <https://doi.org/10.1080/15299732.2018.1441352>
- Soler, L., Forns, M., Kirchner, T., & Segura, A. (2015). Relationship between particular areas of victimization and mental health in the context of multiple victimizations in Spanish adolescents. *European child & adolescent psychiatry*, *24*(4), 417–425. <https://doi.org/10.1007/s00787-014-0591-2>
- Soler, L., Segura, A., Kirchner, T., & Forns, M. (2013). Polyvictimization and risk for suicidal phenomena in a community sample of Spanish adolescents. *Violence and victims*, *28*(5), 899–912. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-12-00103>
- Statistická ročenka školství 2006/2007 - výkonové ukazatele*. (2018). Získáno z <http://toiler.uiv.cz/ročenka/ročenka.asp>
- Stočesová, S., & Thomová, J. (2002). Zkušenosti žáků a studentů s násilím v Plzni. In K. Večerka (Ed.), *Sborník příspěvků ze seminářů sociální patologie* (s. 176–194). Praha: Masarykova česká sociologická společnost.
- Štěpánek, P. (2016). *Deprese a suicidalita u polytraumatizovaných adolescentních dívek* (Disertační práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií). Získáno z <https://is.muni.cz/th/kkmj6/>
- Turner, H. A., Finkelhor, D., & Ormrod, R. (2010). Poly-victimization in a national sample of children and youth. *American journal of preventive medicine*, *38*(3), 323–330. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2009.11.012>

Vranceanu, A.-M., Hobfoll, S. E., & Johnson, R. J. (2007). Child multi-type maltreatment and associated depression and PTSD symptoms: The role of social support and stress. *Child abuse & neglect*, 31(1), 71–84. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2006.04.010>

Weiss, P., & Zvěřina, J. (2001). *Sexuální chování v ČR: situace a trendy*. Praha: Portál.

Zhang, J., & Kai, F. Y. (1998). What's the relative risk?: A method of correcting the odds ratio in cohort studies of common outcomes. *Jama*, 280(19), 1690–1691. <https://doi.org/10.1001/jama.280.19.1690>

Příloha

Otázky na měření viktimizace

A) Násilné delikty

1. Ublížení na zdraví: Někdo tě násilně napadl, udeřil nebo kopnul tak silně, že tě zranil (např. jsi krvácel/a nebo měl/a monokla).
2. Loupež: Někdo ti násilím vytrhl něco z ruky nebo ti pod pohrůžkou násilí něco vzal, např. tašku, peníze, kolo.
3. Vydírání: Někdo po tobě chtěl peníze nebo jiné věci (hodinky, mobil, boty, atd.) a vyhrožoval ti, pokud mu je nedáš.
4. Sexuální násilí: Někdo Tě násilím nebo pod vážnou hrozbou násilí nutil k nějakému sexuálnímu jednání nebo k tomu, abys nějaké sexuální jednání, o které nestojíš, strpěl/a (např. vynucený pohlavní styk, osahávání).
5. Násilí z nenávisti: Někdo vyhrožoval, že ti ublíží, nebo tě fyzicky napadl kvůli tvému náboženství, jazyku, barvě kůže, sociálnímu či etnickému původu, nebo z podobných důvodů.

B) Majetkové delikty

6. Krádež: Někdo ti bylo ukradeno (např. kniha, peníze, mobil, kolo, sportovní vybavení).
7. Vandalismus: Někdo úmyslně zničil nebo poškodil nějakou věc, která ti patřila (např. mobil, věci do školy, sportovní vybavení).

C) Šikana

8. Fyzická šikana: Někdo mě fyzicky napadl (uhodil, kopnul, šlápl na mě apod.); Někdo mi vyhrožoval, někde mě zavřel či schválně zničil nějakou moji věc.
9. Verbální šikana: Někdo si mě dobíral či o mně říkal ošklivé věci.

Poznámka: Položky 8 a 9 jsou předchozím návěštím specifikovány, že se staly ve škole a jedná se o šikanu, nikoli o pouhé „poštuchování“ nebo něco jen „z legrace“.

10. Kyberšikana: Někdo tě zesměšňoval nebo si tě zle dobíral prostřednictvím e-mailu, sociálních sítí (Facebook apod.), na chatu, na webu nebo přes smsky, které ti zasílal.

D) Násilí v rodině

11. Násilí – sourozenec: Došlo k potyčce mezi tebou a tvým sourozencem, během níž ti tvůj bratr/ sestra přivodil/a nějaké zranění (např. jsi krvácel/a nebo měl/a monokla).
12. Násilí – rodič: Tví rodiče tě... hrubě tě popadli, strčili nebo po tobě něčím hodili; zmlátili tě.